Magyar Egyházzene XX (2012/2013) 165–176

Vikárius László

Resurrexi
Szent Ágoston és a húsvéti introitus

In memoriam Ladislai Dobszay

Vikárius László zenetörténész (Budapest) az MTA BTK Zenetudományi Intézetének főmunkatársa, a Bartók Archívum vezetője, a Magyar Zenetudományi és Zenekritikai Társaság elnöke.

A Szent Ágoston és a XIX. századi német bencés szerzetes, Maurus Wolter írásai alapján Dobszay László által összeállított *Zsoltárelmélkedések, zsoltármagyarázatok*[1] című munkában olvashatjuk az alábbi két megjegyzést:

> [A 2. zsoltárról:] bármi [is] a közvetlen ószövetségi értelem [...], ne legyen kétségünk, hogy a tulajdonképpeni Szerző ebbe az előképbe a beteljesedett értelmet is belefoglalta. A messiási [...] értelmezés tehát nem a késői jámborság belemagyarázása, hanem mint maga a Kinyilatkoztatás bizonyítja, Isten eredetileg szándékozott mondanivalóját tárja fel. (*Zsoltárelmélkedések*, 11.)

> [A 3. zsoltárról:] Hogy ezt a zsoltárt Krisztus személyére vonatkoztassuk, azt különösképpen ez a vers javallja: *Én aludtam, és mély álomban voltam, és felkeltem, mert az Úr fölvett engem.* Ez ugyanis sokkal jobban illik Urunk szenvedésére és feltámadására, mint az eredeti történeti eseményre, Dávid menekülésére Absalon elől. (*Zsoltárelmélkedések*, 18.)

A Carl Dahlhaus szerkesztette *Neues Handbuch für Musikwissenschaft* középkornak szentelt kötetében Ruth Steiner értekezik a Karoling-kor latin liturgikusének-készletéről.[2] A sokoldalú vizsgálódás közben minduntalan visszatér egyetlen tételre, a hatvanadvasárnapi *Sciant gentes* gradualéra. Szövegének a szövegforráshoz és az aznapi evangéliumi olvasmányhoz való viszonyát éppúgy részletesen bemutatja, mint az úgynevezett órómai és a karoling dallamváltozat egymáshoz való viszonyát. Ha most csak a liturgikus szöveg szerkesztésének —a szövegalakításnak— ott leírt módját nézzük, megállapíthatjuk, hogy az adott zsoltár két, egymástól távoli, kiemelt verséből kialakított textus több ponton is eltér a Vulgatában található bibliai megfogalmazástól. Mint Steiner írja:

> A gregorián szövegek összeállítása mély reflexió és magasrendű művészi alkotás eredménye. Semmi sem önkényes bennük. Akik összeállították

[1] *Zsoltárelmélkedések, zsoltármagyarázatok.* Szent Ágoston és Maurus Wolter szövegei alapján szerkesztette DOBSZAY László. Szent Ágoston Liturgikus Megújulási Mozgalom, Budapest 1997.

[2] Ruth STEINER: „Einführung und Verbreitung der lateinischen liturgischen Gesänge in der Karolingerzeit", in Hartmut MÖLLER — Rudolf STEPHAN (hg.): *Die Musik des Mittelalters*,. Neues Handbuch für Musikwissenschaft Bd. 2. Laaber Verlag, Laaber 1991. 33skk., különösen 34–35.

ezeket a szövegeket, nem eltértek a Biblia eredeti szövegétől, hanem kiemeltek belőle és összekapcsoltak olyan mondatokat és részmondatokat, melyek központi gondolatokat különösen erőteljesen fejeznek ki. (35.)

Az eredeti szentírási szövegtől való eltérésnek több jellemző mozzanatára is fölhívja a figyelmet. A Vulgatától való eltérés egyik alapvető oka, hogy a liturgikus szövegek korábbi latin zsoltárfordításból merítettek, nem pedig Jeromos fordításából, melynek első változata egyébként maga is korábbi latin szöveg átdolgozásaként készült. Eltér a liturgikus szöveg azért is, mert a kiemelt szövegrészlet függetlenedik, illetve új szövegkörnyezetbe kerül, s ehhez gyakran szükségesnek látszhatott a szöveg kisebb átalakítása. Végül nem szabad elfelejtenünk, hogy a liturgikus szöveg éneklésre, s énekelt (recitált) megszólaltatás nyomán történő megértésre készült, ami további átrendezést, kiemelést tehetett szükségessé. Majd hozzáteszi: „Mivel e szövegeket éneklik, különösen mélyen emlékezetbe vésődnek" — s így zárja a szövegek eredetével foglalkozó fejezetet: „Épp ezért lehetnek az introitus-énekek kezdőszavai még későbbi évszázadokban is (gondoljunk csak Johann Sebastian Bach kantata-ciklusaira) a hozzátartozó vasárnap beazonosítóivá."

Az egyes vasár- és ünnepnapokat valóban nem véletlenül jelölték —mint Dobszay László szavaival hozzátehetjük— „okleveleken, kalendáriumokban is" az introitusok kezdő szavaival, hiszen az introitus „a mise alapgondolatát vagy alapérzését legplasztikusabban megszólaltató énektétel. A mise nyitánya."[3] A kivételesen Izajásból/Ézsaiásból merítő *Puer natus est* az egyik legnyilvánvalóbb példa. Ám még az introitusok között is aligha akad olyan tétel, mely emlékezetesebb és lényegmegragadóbb módon kezdődnék, mint az egész keresztény liturgiából kiemelkedő húsvétvasárnapi mise nyitó tétele. *Resurrexi* („Feltámadtam") — szól a szertartást kezdő propriumének első, praesens perfectumban álló szava. Ha tudjuk, hogy az introitus a Bibliából, s ez esetben, mint gyakran, nem is az Újszövetségből, hanem az ószövetségi zsoltároskönyvből meríti szövegét, éppen itt érezhetjük egyedülálló erővel, hogyan szól hozzánk a Krisztussá lett Jézus a teljes Szentírásból. Ebből a szempontból a „Resurrexi" ereje talán a 21/22. zsoltár kezdetével („Uram, Uram, miért hagytál el engem") állítható párhuzamba, melyet maguk az evangéliumi szövegek adnak Jézus szájába.

A húsvétvasárnapi mise 4. tónusú introitusa[4] a 138. —illetve a héber Biblia és az ezt követő protestáns számozás szerint a 139.— zsoltár szövegét nem folya-

[3] DOBSZAY László: *A gregorián ének kézikönyve*. Editio Musica, Budapest 1993. 300.

[4] Az introitus dallamát lásd a *Liber Usualis*-ban. „Pentatonizáló" magyarországi változata szerepel az Esztergomi Missale notatumban (lásd a fakszimilét), *Missale notatum Strigoniense ante 1341 in Posonio*. Szerk. SZENDREI Janka — Richard RYBARIČ. MTA Zenetudományi Intézet, Budapest 1982. f. 140. Jelentősebb eltéréseket mutató, de ugyancsak 4. tónusú órómai változatát Bruno STÄBLEIN közölte, lásd *Die Gesänge des altrömischen Graduale. Vat. lat. 5319*. Einführung von Bruno STÄBLEIN. Bärenreiter, Kassel 1970. 44–45. A Schola Hungarica női karának előadásában megtalálható a *Magyar gregorianum* sorozat 4., 1980-ban megjelent lemezén, melyen egy zágrábi misekönyvnek az esztergomi változathoz közel álló változatát éneklik. Az oldal fakszimiléjét lásd e tanulmány végén.

matosan idézi, hanem a sztichikus, az egyes önálló —kiemelt— sorokból való építkezés elvét követve a zsoltár különböző helyekről vett verseit és félverseit kapcsolja össze. Ebből a szempontból hasonlít a benne található szövegszerkesztői eljárás a Steiner által bemutatott hatvanadvasárnapi graduále szövegéhez. Az introitus antifónája a 18. vers második felét, az 5. vers második felét és a 6. vers első felét használja, míg az antifóna által keretezett zsoltározásnál az 1–2. verset alkalmazza.[5] Az így részben újonnan kialakított szövegegységeket —az ünnepnek megfelelő, de akár központozási jelnek is mondható— „alleluia" felkiáltásokkal is külön-külön lezárja. Ez a centonizáló eljárás már önmagában is érdekes, s a liturgikus szöveg megszerkesztője kétségkívül kiemel és összekapcsol egymástól elválasztott gondolatokat, ám ez önmagában még nem tenné szükségszerűvé, hogy eltérjen az eredeti bibliai szövegtől. A zsoltáridézetekből kialakított introitus szövege ezek után így hangzik:

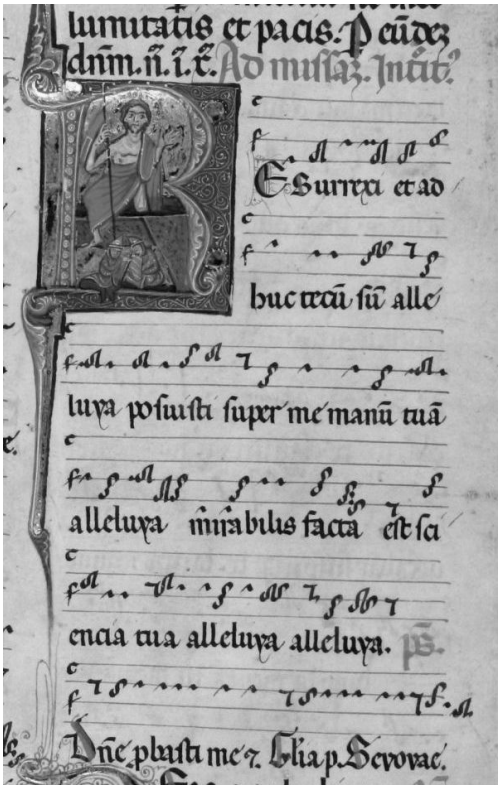

Fakszimile: Missale notatum Strigoniense, *f140v, részlet.*

> Resurrexi et adhuc tecum sum alleluia
> posuisti super me manum tuam alleluia
> mirabilis facta est scientia tua alleluia alleluia
>
> *Ps.* Domine probasti me et cognovisti me:
> tu cognovisti sessionem meam et resurrectionem meam

Kétségkívül különös zsoltár szolgál az introitus forrásaként. Ha nem volna mintegy „variált visszatéréses" szerkezete (az 1. versben szereplő „Uram, meg-

[5] A zsoltár latin és kétféle magyar szövegváltozatát a fölhasznált sorok kiemelésével lásd a Függelékben.

vizsgáltál engem, és ismersz", az utolsó előtti sorban „Vizsgálj meg engem, oh Isten, és ismerd meg szívemet!" formában idéződik vissza), akár két eltérő típusú, egy teremtészsoltár és egy átokzsoltár véletlen összekapcsolódásának gondolhatnánk. A 19. verstől induló rész („Vajha elvesztené Isten a gonoszt!") így is élesen elkülönül az előzményektől. A zsoltár első —és fontosabb— része, mint a felirat is joggal mondja „Az Isten mindentudásáról és mindenüttjelenvalóságáról" szól. E mindentudásra hivatkozva a Zsoltáros mintha vádakkal szemben kívánná magát igazolni.[6] Az Istentől való teremtettségének részletező leírása mellett különösen képgazdag és kifejező módon érzékelteti az Isten elől való menekülés lehetetlenségét: sem mennybe, sem pokolba (Seolba), sem keletre, sem nyugatra nem menekülhetünk. Még a sötét sem rejthet el az Úr elől. A bibliai zsidó vallásosság szempontjából idegen, ősibb, mitologikus képekkel találkozhatunk.[7] Ilyen például a menny és pokol, de ilyen a szárnyas hajnal is, vagy éppen a testnek föld mélyében való formálódása.[8]

Az ember teremtését egyedülálló részletességgel elbeszélő zsoltár néhány sorát kapcsolja a liturgikus rend húsvét ünnepéhez. A szöveg azonban nem egyértelmű.[9] A Szent Jeromos Bibliatársulat Neovulgatán alapuló fordítása például az egyik héber szövegvariánst követi:[10]

[6] A forgalomban lévő és interneten föllelhető számtalan különféle célú és jellegű zsoltármagyarázat közül kiemelendő (idősebb) KARASSZON Dezső tudományos igényű munkája: „A Zsoltárok könyvének magyarázata", in *Jubileumi kommentár. A Szentírás magyarázata*. Kálvin Kiadó, Budapest 1998. II. kötet, 541–640., ide 632–633. Megjegyzendő, hogy mai zsoltármagyarázatok általában teljesen figyelmen kívül hagyják a zsoltár különleges liturgiai jelentőségét.

[7] Vö. KARASSZON Dezső: „A Zsoltárok könyvének magyarázata", 633.

[8] A Biblia héber szövegéhez lásd *Das alte Testament Hebräisch-Deutsch*. Württembergische Bibelanstalt, Stuttgart 1974. 1095–1096. Vö. továbbá az interneten található héber-angol szövegkiadást: http://www.mechon-mamre.org/p/pt/pt0.htm — utolsó megtekintés 2012. október 16. Itt szeretném megköszönni KELENHEGYI Andornak, hogy türelmesen végigkalauzolt a zsoltár héber szövegén.

[9] Mint KARASSZON Dezső is jelzi, „A «felébredek» (*qúc*) szó helyett néhány bibliai kézirat a hasonlóan hangzó »befejezni« (*qácac*) igét használja." Lásd „A Zsoltárok könyvének magyarázata", 633. A *Biblia Hebraica* maszoréta főszövegében a *hᵉqîcōtî* szóalak (pontozatlan formában *hqycty*) szerepel (*qûc*, illetve *qîc* hifil perfectum egyes szám 1. személye, s jelentése „felébredtem", ám alakilag nem teljesen pontos, mert szabályosan így kellene lennie: *hᵃqîcôtî*). A szóhoz tartozó jegyzet szerint 3 kéziratban előfordul a pontozatlan *hqcwty* forma, mely nem egyezik a maszoréta szöveggel, s értelmezésére kétféle javaslat született, *hᵃqiccôtî* (a *qācac* 'vág' ige azonos alakja, melynek jelentése talán 'bevégeztem' lehet) és *hiqcêtî* (*qācāh* 'véget vet' ige azonos alakja, mely azonban *hqcyty* lenne pontozatlanul, s jelentése esetleg 'elvégeztem' lenne). A *yâqac* ('felébred') igével összefüggő *qûc*, illetve *qîc* ige hifil alakjához 'feltámadtam' jelentésben lásd még Ps 17,15, Is 26,19 és Dn 12,2. E rendkívül fontos párhuzamokra is KELENHEGYI Andor hívta fel figyelmemet. A szavak jelentéséhez vö. POLLÁK Kaim: *Héber-magyar teljes szótár*. Budapest 1881, [hasonmás kiadás] Tillinger Péter, Szentendre 2006; *The Brown-Driver-Briggs Hebrew and English Lexicon*. Hendrickson Publishers, Peabody, Massachusetts 2010; valamint Karl FEYERABEND: *Langenscheidts Taschenwörterbuch Althebräisch-Deutsch zum alten Testament*. Langenscheidt, Berlin 1985. Átírásomhoz lásd SZABÓ Mária: *Bevezetés a bibliai héber nyelvbe*. Gerhardus Kiadó, Szeged 2010, kivéve a *cade* egyszerű *c*-vel történő visszaadását. A héber szavak és alaktan útvesztőjében HALÁSZ Péter kollégám volt nagy segítségemre. Ugyancsak neki köszönöm, hogy fölhívta figyelmemet az interneten található,

„Milyen tiszteletreméltók előttem gondolataid, Istenem, milyen hatalmas a számuk!
Megszámlálnám őket, de számosabbak a homokszemeknél, s ha *végükre is érnék*, még mindig csak nálad tartanék." (Szent Jeromos Bibliatársulat, 1997)

A korábbi fordítások azonban a „fölébred", „fölkel", „fölserken" szót használják, ami a görög fordításra megy vissza. Így hangzik például a Vizsolyi Biblia eredeti szövege:[11]

„Annac okaért ó mily igen drágalatosok én elöttem az te gondolatid, és azoknak summáioc melly nagy?
Megbeszélleném azokat, de a föuénnél többec, mikor felserkenekis, te veled vagyoc."

Megjegyzendő, hogy a vers első felében mind a Vulgata, mind a Septuaginta —az idézett fordítások értelmezésétől eltérően— „amici tui"-ról beszél,[12] amit a régebbi Káldi-fordítás ad vissza:[13]

Nekem pedig igen tiszteletre méltók *a te barátid*, Isten! *uralmok igen erős lett*. Megszámlálnám őket, de számosabbak a fövénynél; fölkeltem, és mégis veled vagyok.

Az *amici* említése a zsoltárnak az Istent gyűlölőkről szóló egyébként elkülönülő második felét mintha szervesebben kapcsolná az előzményekhez. A mi szempontunkból azonban csak a második félvers vége fontos. A „felserkenek" (Káldinál „fölkeltem") mindenesetre épp oly kevéssé markánsan utal a „feltámadás" gondolatára, mint az „exsurrexi" a „resurrexi"-re. Mármost Jeromos későbbi, a „zsidók szerinti" („iuxta Hebraeos") szövegváltozata egészen más szót használ: „evigilavi et adhuc sum tecum". Az *evigilo* szó főnévi alakban *(evigilatio)* viszont használatos a feltámadás kifejezéseként,[14] s megfelel a Septuagintában szerepelő görög szónak (*exégerthén* az *egeiró*, 'fölébred, föltámad' szó-

---

héber szótárral és szómagyarázatokkal ellátott, kitűnően használható bibliai konkordanciára http://www.blueletterbible.org/index.cfm — utolsó megtekintés 2012. október 26.

[10] Az interneten hozzáférhető egyik héber biblia angol fordítása hasonló: „If I would count them, they are more in number than the sand; were I to come to the end of them (*hᵉqicōtî*), I would still be with Thee." Lásd http://www.mechon-mamre.org/p/pt/pt26d9.htm — utolsó megtekintés 2012. október 16.

[11] *Szent biblia azaz Istennec Ó és Wy testamentumának prophétác és apostoloc által megiratott szent könyuei* […] Visolban nyomtattatott Mantskovit Bálint által, MDXC [hasonmás kiadás], *Károlyi Gáspár Vizsolyi Bibliája*. Magyar Helikon, Budapest 1981. I. kötet, f. 597ᵛ.

[12] Lásd a függelékben. Vö. *Biblia Sacra iuxta vulgatam versionem*. Robertus WEBER. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 1983, 942., valamint *Septuaginta. Id est Vetus Testamentum Graece iuxta LXX interpretes*. Edidit Alfred RAHLFS. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 1979. II. kötet, 153.

[13] Lásd http://biblia.jezusert.com/index.php?valasztas=kaldi&konyv=19&resz=138 — utolsó megtekintés: 2012. október 16.

[14] Vö. a Finály Henrik-féle latin szótárral: http://latin.oszk.hu/cgi-bin3/index.cgi?function=xml&xmlID=cimlap — utolsó megtekintés: 2012. október 17.

ból), mely „terminus" értékű, amennyiben ugyane szó szerepel az evangéliumokban is Jézus feltámadásának elbeszélésekor.[15]

Ha eltekintünk a Vulgata szempontjából amúgy sem releváns, eltérő héber szövegváltozattól ('végére érek'), a zsoltár 18. versében megjelenő *szóba* —bármi legyen is az adott összefüggésben pontos, vagy „közvetlen ószövetségi értelme"— nem alaptalanul érthetjük bele a „feltámadás" gondolatát. Úgy érezhetjük, hogy „a Szerző ebbe az előképbe" is belefoglalta „a beteljesedett értelmet". A zsoltár régi latin szöveghagyományában, mint Pierre Sabatier XVIII. századi kiadása, *Bibliorum Sacrorum Latinae versiones antiquae* mutatja, a „resurrexi" forma maga is dokumentálható.[16]

A feltámadás jelentősége, mint a megváltás ígérete —a kereszténység e középponti gondolata— hangsúlyos szerepet játszik már Szent Pál érvelésében is. A patrisztika korában Krisztus feltámadásának bizonyítékai mellett külön foglalkoztak a halottak —mi magunk— feltámadásának teológiai kérdésével. Több *De resurrectione mortuorum* című értekezés középpontjában az a gondolat áll, hogy Istennek nem lehetetlen a halott feltámasztása, ha egyszer teremteni tud,[17] ami éppen ismét összecseng az itt vizsgált zsoltár teremtés-elbeszélésével. Húsvét, mint tudjuk, fokozatosan szakadt el a zsidó pészach ünnepétől. A tudomásom szerint legkorábbi ismert húsvéti homilia, Szardeszi Melitóntól (†180 k.) nem a feltámadást hangsúlyozza, hanem Krisztus áldozati szerepét, s ezáltal is a zsidó „húsvét"-hoz kapcsolja a keresztény ünnepet.[18] A függetlenedés folyamatába illeszkedett a II. század végén a quartodecimanizmus, vagyis húsvét —János evangéliumára alapozott— niszán hó 14-i meghatározásának kiátkozása 195 körül, bár a húsvét időpontját illetően csak 325-ben a níceai zsinat hozott végső határozatot.

A húsvét és általában a feltámadás mellett még egy fontos mozzanat játszik szerepet a zsoltár értelmezésében. Ez az ószövetségi könyvek krisztológiai/messianisztikus értelmezése, mely ugyancsak fokozatosan kapott hangsúlyt és vált gondolati rendszerré. A tipológia ószövetségi utalások formájában jelen van, sőt végig kíséri az evangéliumi elbeszélést is. Kifejezetten a szenvedéstörténet és a zsoltárok összekapcsolását a jeruzsálemi bevonulás zsoltáridézete éppúgy hangsúlyozza, mint a 21/22. zsoltárnak Jézus szájából a kereszten el-

[15] Vö. pl. Mc 16,6.

[16] Pierre SABATIER: *Bibliorum Sacrorum latinae versiones antiquae seu vetus itala* […] Remis apud Reginaldum Florentain, MDCCXLIII, Tom. II, 270. „Versio antiqua" alatt a 18. vers ugyan így szerepel: „Dinumerabo eos, & super arenam multiplicabuntur: & surrexi, & adhuc tecum sum", ám jegyzetben megadja, hogy a Psalterium Romanumban „resurrexi" szerepel. Vö. http://www.archive.org/details/bibliorumsacroru02saba — a letöltés dátuma: 2012. június 26.

[17] Lásd például az Athénagorasnak tulajdonított „A halottak feltámadásáról" című értekezést. In *A II. századi görög apologéták*. Szerk. VANYÓ László. Ókeresztény Írók 8. Szent István Társulat, Budapest 1984. 406–440.

[18] Lásd *A II. századi görög apologéták*, 526–549.

hangzó emlékezetes, s már idézett kezdőszavai. Az Ószövetség módszeres krisztológiai értelmezése a II. századtól (például Órigenésnél) válik alapvetővé.[19]

A korai keresztény századokból a liturgiának csupán kezdeményei dokumentálhatók, míg kifejlett formájában, kész szövegkorpuszával csak a VII–VIII. században jelenik meg. Aligha kétséges azonban, hogy szoros a kapcsolat a patrisztika korának gondolatvilága és a századokkal később kikristályosodott formában elénk tűnő keresztény liturgia között. A húsvéti feltámadás központi teológiai gondolata a korai századokban —úgy tűnik— csak fokozatosan talált rá az introitus által idézett fontos krisztológiai–tipológiai hivatkozási lehetőségre a 138/139. zsoltár szövegében. A IV. században élt Jeruzsálemi Szent Kürillosz úgynevezett „katekézisei"-ben, ahol külön értekezést szentel a feltámadásnak, nem említi, amikor —Pál apostol első korinthusi leveléből (1K 15,1–4) véve a biztatást— sorra veszi az Írás helyeit, melyek a feltámadás bizonyítékainak tekinthetők, s szinte kizárólag a Zsoltárokra támaszkodik.[20] Pedig másutt idézi a 138/139. zsoltár egy-egy versét, csak más összefüggésben: az elöljáró beszédben a 12. verset („Neked a sötétség nem homályos, és az éjszaka úgy tündököl, mint a nappal"), a Mindenhatóról szóló VIII. katekézisben pedig a 8. verset („Ha felmegyek a mennybe, te ott vagy; ha leszállok az alvilágba, jelen vagy").[21]

Nem sokkal később azonban egyértelműen jelen van zsoltárunk és a húsvéti gondolat összekapcsolása Szent Ágostonnál. Az *Enarrationes in Psalmos*[22] e zsoltárra vonatkozó „elmélkedése" Jézus szenvedését és feltámadását, s ezen keresztül a megváltás gondolatát az értelmezésben középpontba állítja. Az eddig vizsgált kulcsmondatról ezt írja:

> *Felserkenek s mégis veled vagyok*, mi ez? Már szenvedtem, mondja, eltemettek; íme felkelek, és még nem értik, hogy velük vagyok. *Mégis veled vagyok*, azaz még nem velük; mivel még nem ismernek fel. Ugyanis így ol-

[19] A korai keresztény zsoltármagyarázathoz lásd Manlio SIMONETTI: „Introduzione", in Sant' AGOSTINO: *Commento ai salmi*. A cura di Manlio Simonetti. Fondazione Lorenzo Valla, Arnoldo Mondadori Editore, h.n. 2011. IX–XL, a közvetlen krisztológiai értelmezéshez különösen XIV. E fordítással és magyarázatokkal kísért kritikai kiadás, mely válogatást közöl az *Enarrationes*-ből, nem tartalmazza a 138. zsoltárhoz írt beszédet.

[20] A legfontosabb helyek ezek: Ps 12/11,6: „A szegények nyomora és a nélkülözők nyögése miatt most felkelek, mondja az Úr". Ps 16/15,10: „Mert nem hagyod lelkemet az alvilágban, és nem hagyod, hogy szented romlást lásson". Ps 30/29,4: „Uram, kihoztad lelkemet az alvilágból, kihoztál, megmentettél azok közül, akik sírgödörbe szállnak". Ps 88/87,5–6.11.14: „Olyan lettem, mint az ember, kinek nincs segítsége, szabad a halottak között […] Talán a holtakkal akarsz csodát tenni? […] És én Uram, hozzád kiáltottam és hajnalban színed elé jut imám". Lásd *Jeruzsálemi Szent Kürillosz összes művei*. Fordította, a bevezetést és a jegyzeteket írta VANYÓ László. Ókeresztény Írók 19. Szent István Társulat, Budapest 2006. 218–222. (14. Katekézis). A zsoltárhelyeket VANYÓ László fordítását követve közlöm.

[21] *Szent Kürillosz*, 29., 123. A zsoltárrészleteket itt is VANYÓ László fordítása szerint idézem.

[22] Az *Enarrationes in psalmos* latin szövege elérhető a következő internetes helyen: http://www.augustinus.it/latino/esposizioni_salmi/index2.htm — utolsó megtekintés: 2012. október 15.

vasható az Evangéliumban, mivel a mi Urunk Jézus Krisztus feltámadása után, megjelenésekor nem azonnal ismerték meg. Van másik értelme is: *Felserkenek s mégis veled vagyok*: mintha azt az időt akarná jelenteni, amikor még rejtve az Atya jobbján volt, mielőtt föltárult volna abban a fényben, amelyben eljövend élőket és holtakat megítélni.[23]

Figyelemreméltó e „másik értelem" is. Ha ugyanis megnézzük az introitus szövegének folytatását („posuisti super me manum tuam"), mintha erre a kiegészítő magyarázatra utalna a liturgikus szöveg összeállítója, arra az időre, amikor még fölötte volt az Atya keze.

A zsoltár és a feltámadás gondolatának összekapcsolását még egy eddig nem vizsgált szövegrész erősíti. A zsoltár második sorában megjelenik az „eredeti" értelmét tekintve ugyancsak kérdéses fordulat: „Uram [...], ismered ülésemet és fölkelésemet",[24] amely az antifóna által keretezett zsoltározásnál hangzik el. Ágostonnál e részlet értelmezése nem kérdéses. Így magyarázza ugyanis: „*Ismered ülésemet és fölkelésemet*. Mi ez az ülés? mi ez a fölkelés? Aki ül, megalázza magát. Ült ugyanis az Úr szenvedésében, s fölkelt föltámadásában."[25] Ezek után nem lepődünk meg, ha azt találjuk —ismét Sabatier kiadását föllapozva—, hogy e szöveghelynek létezett olyan korai latin fordítása, mely nemcsak a *resurrectio* szót használja „fölkelés"-re, hanem az „ülés"-t (pl. *sessio*) is a szenvedéstörténetre félreérthetetlenül utaló *passio* szóval adja vissza.[26]

Vajon mikor rögzülhetett az introitus szövege? A műfaj megjelenésére és a miseliturgiába való beépülésére a VII. század vége előtt kellett sor kerülnie, hiszen szerepel az akkori első Ordo Romanus-ban. Pontosabb datálását azonban James McKinnon[27] nem tartja lehetségesnek, s valószínűsíti, hogy e zsol-

[23] „*Exsurrexi, et adhuc sum tecum,* quid est? Iam passus sum, inquit, sepultus sum; ecce surrexi, et adhuc me non intellegunt secum. *Adhuc tecum sum*, id est, nondum cum ipsis; quia nondum agnoscunt. Sic enim legitur in Evangelio, quia post resurrectionem Domini nostri Iesu Christi, sibi apparentem non continuo cognoverunt. Est et alius sensus: *Exsurrexi, et adhuc sum tecum*: ut hoc tempus significare voluerit, quo adhuc in occulto est ad dexteram Patris, antequam reveletur in claritate qua venturus est ad iudicandum de vivis et mortuis." Szent Ágoston, *Enarr. in psalmos* 138, 25. szakasz. A Szent Ágostontól vett részleteket saját fordításomban közlöm. Lásd azonban az *Enarrationes* remélhető teljesebb magyar nyelvű kiadását ígérő kötetet: SZENT ÁGOSTON (Aurelius Augustinus), *Zsoltármagyarázatok I. (a 109–113. zsoltárhoz).* Ford. Bata Péter, Földváry Miklós et al. Szent Gellért Kiadó és Nyomda, Gödöllő 1999.

[24] A *Biblia Hebraica* szerint *šibhtî wᵉqûmî* ('ülésemet és fölkelésemet'). Megjegyzendő, hogy a fölkelést itt nem a 18. versben szereplő *qîc/qûc* szó, hanem a jóval általánosabb, 'áll', 'feláll' jelentésű *qûm* ige azonos alakú, személyraggal ellátott infinitivusa fejezi ki.

[25] „*Tu cognovisti sessionem meam et resurrectionem meam.* Quid hic sessio? quid hic resurrectio? Qui sedet, humiliat se. Sedit ergo Dominus in passione, surrexit in resurrectione." Szent Ágoston: *Enarr. in psalmos* 138, 4. szakasz.

[26] Sabatier, Tom. II, 268.: a „Versio antiqua" szerint főszövegben a 2. vers: „tu cognovisti passionem meam & resurrectionem meam."

[27] James MCKINNON szócikke szerepel mind a *The New Grove Dictionary of Music and Musicians* 2000-ben megjelent új kiadásában, mind pedig a *Die Musik in Geschichte und Gegenwart* 2. kiadásának Sachteil sorozatában. A Grove lexikon szócikkét lásd online http://www.oxfordmusiconline

tározással összekapcsolt antifóna-műfaj Rómában a pápai stációs szertartásokhoz kapcsolódva rögzülhetett. Ugyanakkor fölmerül, hogy vagy e különleges húsvéti szöveg kiválasztása, vagy magának a zsoltárnak a húsvéthoz való kapcsolása (esetleg valamilyen formában liturgikus *rendelése*) nem történhetett-e meg korábban, illetve nem *kellett-e* korábban megtörténnie.

Ha a húsvéti mise propriumának egészére gondolunk, feltűnő, hogy a tételek többsége *nem* a feltámadás, hanem Jézus húsvéti áldozata, a húsvéti bárány gondolatával foglalkozik. Gondoljunk akár a Szent Pál levélre („[…] a mi húsvéti bárányunk, Krisztus megöletett"), illetve az Alleluia és a kommúnió azt átvevő szövegére. Kivétel éppen az introitus. Vajon nem lehetséges-e, hogy a húsvéti mise nagyobb —és talán régebbi?— része még a zsidó húsvétból kinőtt keresztény szertartás emlékét hordozza, míg az utólag elé illesztett introitus a húsvéti vita lezárulta után kidolgozott új tematika megfogalmazója? McKinnon is említi, hogy a *Liber pontificalis* állítása szerint Celesztin pápa (422–433) rendelte volna el újként a szertartás kezdetén a zsoltáréneklést, mely az introitusra vonatkoztatható.[28] Ez ugyan éppen összhangban volna a mise proprium kétrétűségével, ám ennek történeti jelentőségét végső soron legföljebb a liturgiatörténet kutatói állapíthatják meg. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy ekkorra már Szent Ágostonnál megfogalmazódott e zsoltár minden kétséget kizáró „messiási" értelmezése.

Függelék

A 139. (138.) zsoltár szövegének Vulgata-beli első változata (iuxta LXX) és két magyar fordítása

1. hasáb: *Biblia Sacra iuxta vulgatam versionem*. Robertus WEBER. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 1983. 942.
2. hasáb: *Szent Biblia azaz Istennek Ó és Új testamentumában foglaltatott egész Szent Írás*. Magyar nyelvre fordította KÁROLI Gáspár. Magyar Biblia-Tanács, Budapest 1985. 619.
3. hasáb: *Ó- és Újszövetségi Szentírás a Neovulgáta alapján*. Szent Jeromos Bibliatársulat, Budapest 1997. 638–639.

.com/subscriber/article/grove/music/13874?q=Introit&search=quick&pos=2&_start=1#firsthit — utolsó megtekintés: 2012. október 12.

[28] Peter WAGNER: *Einführung in die gregorianischen Melodien. Erster Teil: Ursprung und Entwicklung der liturgischen Gesangsformen bis zum Ausgange des Mittelalters* 4. kiad. Georg Olms—Breitkopf & Härtel, Hildesheim—Wiesbaden 1962. 64. MCKINNON szerint az itt ugyancsak szereplő állítás az antifonális előadásra vonatkozóan a *Liber pontificalis*-ban utólagos hozzátétel a VI. századból. Ez azonban a műfaj bevezetése szempontjából másodlagosnak tűnik.

	Isten mindentudóságáról és mindenütt jelenvalóságáról	Az ember a mindentudó Isten előtt
[1]In finem David psalmus	[1]Az éneklőmesternek, Dávid zsoltára.	[1]A karvezetőnek, Dávid zsoltára
[2]**Domine probasti me et cognovisti me**	Uram, megvizsgáltál engem, és ismersz.	Uram, te megvizsgáltál és ismersz engem,
tu cognovisti sessionem meam et surrectionem meam	[2]Te ismered ülésemet és felkelésemet,	[2]tudod, ha leülök és ha fölkelek.
[3]intellexisti cogitationes meas de longe	messziről érted gondolatomat.	Messziről ismered gondolataimat,
semitam meam et funiculum meum investigasti	[3]Járásomra és fekvésemre ügyelsz,	[3]szemmel tartod, akár járok-kelek, akár pihenek.
[4]et omnes vias meas praevidisti	minden útamat jól tudod.	Előre ismered minden utamat.
quia non est sermo in lingua mea	[4]Mikor még nyelvemen sincs a szó,	[4]Még nyelvemen sincs a szó,
[5]ecce Domine tu cognovisti	immár egészen érted azt, Uram!	és te már érted egészen, Uram
omnia novissima et antiqua tu formasti me	[5]Elől és hátul körülzártál engem,	[5]Minden oldalról körülveszel engem,
et **posuisti super me manum tuam**	és fölöttem tartod kezedet.	és fölöttem tartod kezedet.
[6]**mirabilis facta est scientia tua**	[6]Csodálatos előttem e tudás, magasságos,	[6]Oly nagy, oly csodálatos nekem ez a tudás:
ex me confortata est non potero ad eam	nem érthetem azt.	ésszel föl sem érhetem!
[7]quo ibo ab spiritu tuo	[7]Hová menjek a te lelked elől,	[7]Hová mehetnék lelked elől,
et quo a facie tua fugiam	és a te orczád elől hova fussak?	hová bújhatnék színed elől?
[8]si ascendero in caelum tu illic es	[8]Ha a mennybe hágok fel, ott vagy;	[8]Ha fölmennék az ég magasába, te ott vagy,
si descendero ad infernum ades	ha a Seolba vetek ágyat, ott is jelen vagy.	ha alászállnék az alvilágba, jelen vagy.
[9]si sumpsero pinnas meas diluculo	[9]Ha a hajnal szárnyaira kelnék,	[9]Ha felölteném a hajnal szárnyát,
et habitavero in extremis maris	és a tenger túlsó szélére szállanék:	s a tenger szélső határára szöknék,
[10]etenim illuc manus tua deducet me	[10]Ott is a te kezed vezérelne engem,	[10]ott is a te kezed vezetne,
et tenebit me dextera tua	és a te jobbkezed fogna engem.	és jobbod tartana engem.
[11]et dixi forsitan tenebrae conculcabunt me	[11]Ha azt mondom: A sötétség bizonyosan elborít engem,	[11]Mondhatnám: „Borítson be a sötétség,
et nox inluminatio in deliciis meis	és a világosság körülöttem éjszaka lesz,	s váljon éjszakává köröttem a fény”,
[12]quia tenebrae non obscurabuntur a te	[12]A sötétség sem borít el előled,	[12]de neked nem sötét a sötétség,
et nox sicut dies inluminabitur	és fénylik az éjszaka, mint a nappal;	s az éj, mint a nappal, oly világos előtted.
sicut tenebrae eius ita et lumen eius	a sötétség olyan, mint a világosság.	Fény és sötétség közt neked nincs különbség.
[13]quia tu possedisti renes meos	[13]Bizony te alkottad veséimet,	[13]Hiszen te formáltad bensőm,
suscepisti me de utero matris meae	te takargattál engem anyám méhében.	s anyám méhében te szőtted a testem.
[14]confitebor tibi quia terribiliter magnificatus es	[14]Magasztallak, hogy csodálatosan megkülönböztettél.	[14]Dicsőítlek téged, mert olyan csodálatosan alkottál,

mirabilia opera tua et anima mea cognoscit nimis	Csodálatosak a te cselekedeteid! és jól tudja ezt az én lelkem.	és tudom jól, milyen csodálatos minden műved!
[15]non est occultatum os meum a te quod fecisti in occulto et substantia mea in inferioribus terrae	[15]Nem volt elrejtve előtted az én csontom, mikor titokban formáltattam és idomíttattam, mintegy a föld mélyében.	[15]Létem nem volt titokban előtted, amikor a föld ölén rejtve formálódtam.
[16]inperfectum meum viderunt oculi tui	[16]Látták szemeid az én alaktalan testemet,	[16]Még alakot sem nyertek tagjaim és szemed már látott engem.
et in libro tuo omnes scribentur dies formabuntur et nemo in eis	és könyvedben ezek mind be voltak írva: a napok is, a melyeken formáltatni fognak; holott egy sem volt még meg közülök.	Könyvedben már minden fel volt jegyezve rólam: napjaim már eltervezted, mielőtt egy is eltelt volna belőlük.
[17]mihi autem nimis honorificati sunt amici tui Deus	[17]És nékem milyen kedvesek a te gondolataid, oh Isten!	[17]Milyen tiszteletreméltók előttem gondolataid, Istenem,
nimis confirmati sunt principatus eorum	Mily nagy azoknak summája!	milyen hatalmas a számuk!
[18]dinumerabo eos et super harenam multiplicabuntur **exsurrexi et adhuc sum tecum**	[18]Számlálgatom őket: többek a fövenynél; felserkenek s mégis veled vagyok.	[18]Megszámlálnám őket, de számosabbak a homokszemeknél, s ha végükre is érnék, még mindig csak nálad tartanék.
[19]si occideris Deus peccatores et viri sanguinum declinate a me	[19]Vajha elvesztené Isten a gonoszt! Vérszopó emberek, fussatok el tőlem!	[19]Bárcsak megsemmisítenéd a gonoszokat, Istenem, és eltávolítanád tőlem a vérszomjas embereket,
[20]quia dices in cogitatione accipient in vanitate civitates tuas	[20]A kik gonoszul szólnak felőled, és nevedet hiába veszik fel, a te ellenségeid.	[20]akik gonoszul beszélnek, hiába kelnek föl ellened.
[21]nonne qui oderunt te Domine oderam	[21]Ne gyűlöljem-é, Uram, a téged gyűlölőket?	[21]Ne gyűlöljem, Uram, azokat, akik gyűlölnek téged,
et super inimicos tuos tabescebam	Az ellened lázadókat ne útáljam-é?	ne utáljam ellenségeidet?
[22]perfecto odio oderam illos inimici facti sunt mihi	[22]Teljes gyűlölettel gyűlölöm őket, ellenségemmé lettek!	[22]Teljes gyűlölettel gyűlölöm őket, ellenségeim lettek.
[23]proba me Deus et scito cor meum interroga me et cognosce semitas meas	[23]Vizsgálj meg engem, oh Isten, és ismerd meg szívemet! Próbálj meg engem, és ismerd meg gondolataimat!	[23]Vizsgálj meg, Istenem, és ismerd meg szívemet, tégy próbára és ismerd meg utaimat,
[24]et vide si via iniquitatis in me est	[24]És lásd meg, ha van-e nálam a gonoszságnak valamilyen útja?	[24]lásd, vajon a gonoszok útján járok-e,
et deduc me in via aeterna	és vezérelj engem az örökkévalóság útján!	és vezess az örökkévalóság útján engem.

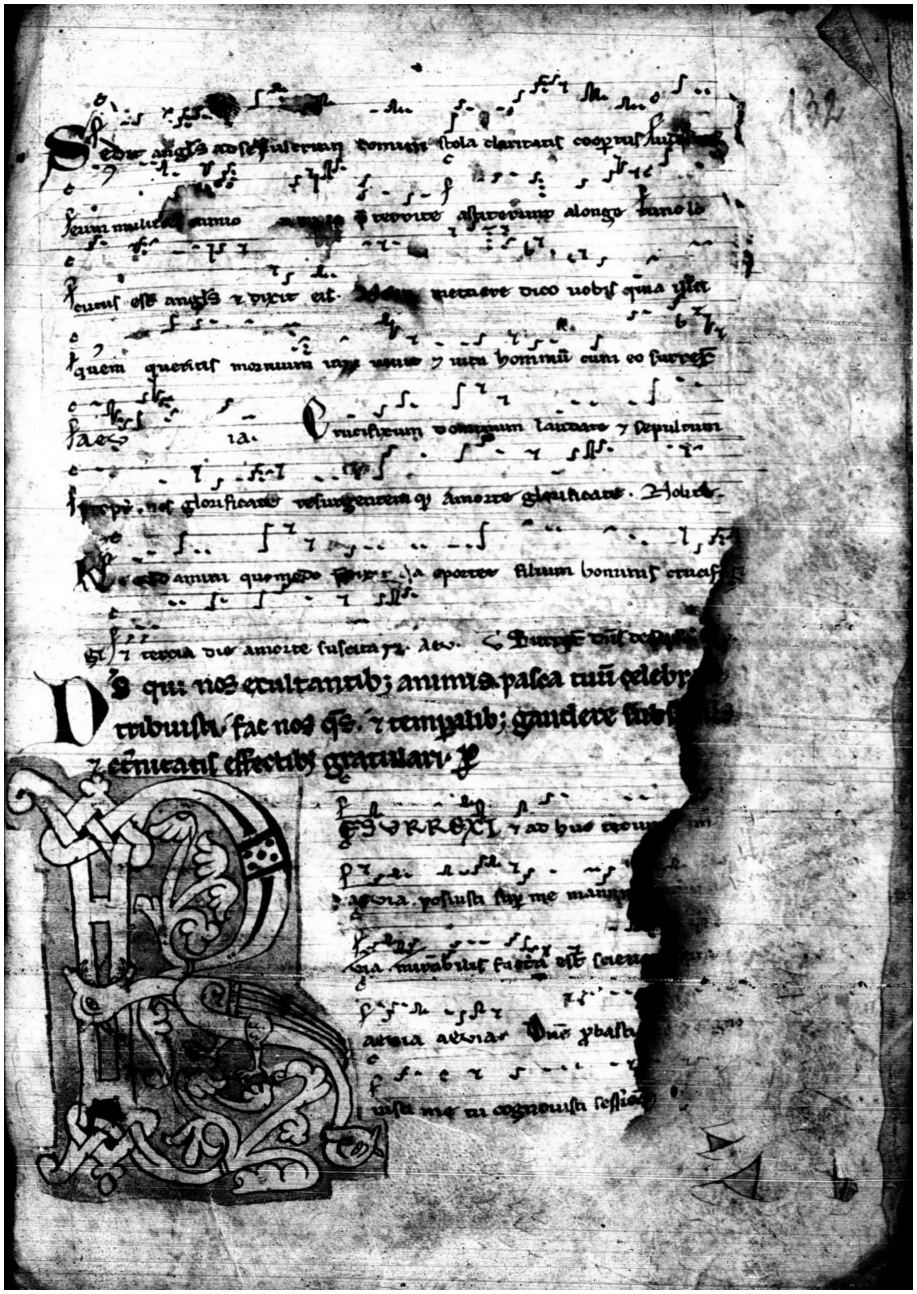

Zágrábi Missale Notatum, *Németújvár (Güssing), Ferences Könyvtár, f132.*
Az itt közölt kéziratmásolatokat Czagány Zsuzsa volt szíves rendelkezésemre bocsátani az MTA BTK Zenetudományi Intézet Régi zenetörténeti osztályának gyűjteményéből.